

УДК 343.98

О. В. Одерій
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судових експертиз

Донецький юридичний інститут МВС України

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

В статті окреслені напрями реалізації спеціальних знань у сфері екології та акцентується увага, що перелік ситуацій, пов'язаних з їх використанням під час досудового розслідування злочинів проти довкілля занадто об'ємний. Як наслідок цього та залежно від виду екологічних правопорушень, умов, обстановки, особи правопорушника, предмета посягання доводиться, що участь спеціаліста в попередніх дослідженнях дозволяє отримати конкретну криміналістично значущу інформацію. Розглядаються проблеми підготовки матеріалів до експертного дослідження. Для обґрунтованого вибору (визначення виду і кваліфікації) і своєчасного виклику спеціалістів для участі в певній слідчій (розшуковій) дії пропонується, серед іншого, надати правоохоронним органам списки спеціалістів із вказівкою профілю їх діяльності та кваліфікації, службових та домашніх адрес для оперативного залучення останніх до участі у слідчих (розшукових) діях під час розслідування злочинів проти довкілля. На підставі аналізу практики визначено спеціалістів, які найчастіше залучаються до процесу розслідування розглядуваних злочинів та розглянута специфіка їх діяльності. Обґрунтовується необхідність створення пересувних екологічних лабораторій та надаються пропозиції щодо їх обладнання. Задля підвищення ефективності роботи слідчого з розслідування злочинів проти довкілля пропонується розробити спеціальні системи штучного інтелекту – експертні та інформаційно-консультаційні системи.

Постановка проблеми. Під час кримінального провадження щодо злочинів проти довкілля важливим фактором є використання спеціальних знань, що значно розширює можливості органів досудового розслідування та суду, сприяє результативності здійснення покладених на них функцій [1, С 31]. Складність та чисельність правил здійснення екологобезпечної діяльності, обов'язковість дослідження причинного зв'язку між допущеним порушенням правил та наслідками, що настали, розмаїття об'єктів, які досліджують, та інші чинники зумовили неможливість успішного досудового розслідування злочинів проти довкілля. без використання спеціальних знань спеціалістів [2]. Водночас і від слідчого вимагається знання сучасних можливостей спеціальних досліджень, вміння грамотно формулювати питання. Тільки за таких умов, можна розраховувати на одержання в результаті спеціальних досліджень максимально повної криміналістично значущої інформації. Однак, і дотепер не існує досліджень теорії і практики використання спеціальних

знань у процесі розслідування означених злочинів з урахуванням останніх змін у кримінальному процесуальному законодавстві та досягнень у різних галузях знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання спеціальних знань досліджувались у роботах учених-криміналістів Т. В. Авер'янової, Л. Ю. Ароцкера, Т. С. Волчецької, О. І. Галяшиної, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, Є. Є. Демидової, О. О. Ейсмана, О. О. Зайцевої, Л. М. Ісаєвої, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Н. П. Майліс, О. М. Моїсєєва, О. Р. Росинської, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Г. Щербаковського, О. Р. Шляхова та ін. У площині кримінального провадження злочини проти довкілля розглядали у своїх працях Л. Г. Бордюгов, О. М. Головань, С. О. Книженко, В. А. Попов, О. В. Ринкова, С. С. Рузметов, Ю. М. Туровець та ін.

Мета статті зумовлена необхідністю дослідження специфіки участі спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Зміст та форма реалізації спеціальних пізнань під час досудового розслідування злочинів проти довкілля, стосується питань реалізації спеціальних знань на етапах виявлення, розкриття та досудового розслідування екологічних злочинів. Обізнана в екологічній сфері знань особа під час досудового розслідування та судового розгляду, може виконувати роль судового експерта (ст. 69 КПК) або спеціаліста (ст. 71 КПК) [3]. Звідси термін «спеціаліст-еколог» (тобто, спеціаліст у сфері екології) використовується як у процесуальному, так і не процесуальному аспектах. Форми реалізації спеціальних знань характеризуються наступними ознаками: правова регламентація та унормованість прав та обов'язків спеціаліста та експерта; їх процесуальна незалежність; узгодженість дій відповідно до мети; вибір засобів та методів діяльності, використовуваних у межах своєї компетенції. Виокремлюють процесуальну (відповідно до розглядуваної категорії кримінальних проваджень, передбачену, безпосередньо, нормами кримінально-процесуального законодавства) та непроцесуальну – передбачену відомчими нормативними актами форми використання спеціальних знань.

За характером діяльності, можна окреслити такі напрями реалізації спеціальних знань у сфері екології: участь у підготовці та проведенні слідчих дій (наприклад, забір експериментальних зразків води); участь в аналізі матеріалів кримінального провадження та планування подальших дій (оцінка складних слідчих ситуацій, обговорення версій); проведення судових експертиз, у тому числі й судової екологічної експертизи; підготовка висновку спеціаліста; консультативна діяльність обізнаної особи. Перелік ситуацій, пов'язаних з використанням спеціальних знань, під час досудового розслідування злочинів проти довкілля – занадто об'ємний.

Під час розслідування злочинів проти довкілля, об'єктами дослідження з використанням спеціальних знань, можуть бути: причини захворювань, загибелі людей, тварин, риб, рослинності, змін властивостей ґрунту або реальна

небезпека настання таких наслідків; речовини та мікроорганізми, що викликали шкідливе забруднення землі, водоймища або повітря; джерела шкідливих забруднень або заражень; технічний стан та ефективність процесу експлуатації технологічних та санітарних вузлів та механізмів; причиновий зв'язок між забрудненням та наслідками, що настали, або є загроза їх настання, а також між заподіяною шкодою і діями (бездіяльністю) осіб, що забезпечують керівництво, контроль за проектуванням, будівництвом, станом та експлуатацією технологічних ліній виробництва, споруд для очищення і за дотриманням правил охорони природи; технічні й організаційні недоліки в діяльності промисловості, сільськогосподарських та інших підприємств, а також контролюючих і інспектуючих органів, що стали причинами порушень спеціальних правил і поширення шкідливих забруднень. Як наслідок цього та залежно від виду екологічних правопорушень, умов, обстановки, особи правопорушника, предмета посягання участь спеціаліста в попередніх дослідженнях дозволяє отримати наступну криміналістично значущу інформацію:

1) встановити характер та обсяг забруднення повітря, вод, ґрунту або загрози шкідливих наслідків;

2) визначити стан технологічного процесу, механізмів та обладнання, що забезпечує екологічну безпеку (зміна конструкції, ремонт, відхилення від техніко-екологічних норм та ін.);

3) виявити, зафіксувати, вилучити та дослідити сліди, що мають відношення до екологічного правопорушення: сліди особи (рук, ніг), предмети одягу, взуття, вид вогнепальної зброї, знаряддя (снасті, капкани та ін.), інструменти, вибухові пристрої, самостріли та ін.;

4) виявити речовини, матеріали, предмети, що використовувались у злочинній діяльності, зберігання, переробка, використання яких спеціально регламентується кримінальним та екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отрутні, сильнодіючі речовини та ін.); сліди у вигляді радіоактивних випромінювань, абсорбованих повітряним середовищем;

5) одержати відомості про розмір завданих флорі та фауні збитків;

6) виявити порушення у проектуванні, побудові та здачі в експлуатацію очисних споруд, в результаті чого настали негативні екологічні наслідки.

Обґрунтований вибір (визначення виду і кваліфікації) і своєчасний виклик спеціалістів для участі в певній слідчій (розшуковій) дії є необхідною умовою планомірної ефективної підготовки матеріалів до експертного дослідження. Разом з тим, така діяльність викликає певні складності в судово-слідчій практиці. На нашу думку, це пояснюється двома причинами, першою з яких є недостатня поінформованість слідчого про характеристики наслідків екологічного правопорушення (наприклад, рівня забруднення, його специфіки), другою постає явна недостатність кваліфікованих спеціалістів, які володіють знаннями, уміннями та навичками роботи на місцевості. Тому, у правоохоронних органах, мають бути списки спеціалістів із вказівкою

профілю їх діяльності та кваліфікації, службових та домашніх адрес для оперативного залучення останніх до участі у слідчих (розшукових) діях, під час розслідування злочинів проти довкілля. Також доцільно систематично проводити семінари слідчих, які спеціалізуються на досудовому розслідуванні злочинів проти довкілля. Це дозволить вивчити структури екологічних та технічних служб, які мають спеціалістів у галузі контролю навколишнього природного середовища, технічних даних очисних споруд та ін., налагодити з ними необхідні ділові стосунки.

Практика свідчить, що до процесу розслідування злочинних забруднень різноманітних об'єктів можуть бути залучені такі спеціалісти:

а) співробітники санітарно-епідеміологічних станцій району, міста й інших підрозділів служби (під час огляду території підприємства, визначенні характеру та обсягів забруднення, настанні або загрозі шкідливих наслідків; для допомоги у доборі проб ґрунту, води, стічної рідини, повітря та ін.; до тимчасового вилучення документів та проведення допитів тощо);

б) лікарі-ветеринари (консультації з питань утримання, раціону вигодовування, місць випасу та водопою тварин, видів хімічних препаратів, що використовують у процесі виготовлення кормів; надання допомоги у доборі зразків тваринного й рослинного походження, хімічних речовин та ін.);

в) іхтіологи (промислове значення риби, час нересту, місце найбільшого скопчення, кормова база; надання допомоги у доборі зразків фауни та флори водоймища, підрахування загиблої риби тощо);

г) агротехніки (фізико-хімічні властивості ґрунту, якість і кількість мінеральних та інших добрив, що використовують, стан складських приміщень для хімічних та біологічних препаратів, оброблення рослин на полях зрошення, відповідність вирощуваних рослин характеру стічних вод; допомога у заборі проб ґрунту, зразків рослинності, добрив та ін.);

д) інженери-будівники (проектування, будівництво і здача до експлуатації очисних споруджень, наступні зміни схеми очищення; допомога в обстеженні об'єктів, вузлів очисної станції, окремої установки, складання технологічної схеми очищення тощо);

е) інженери-гідротехніки (внутрішня та зовнішня схеми каналізації, норми витрат води та умови водообігу, прийняття промислових стоків зовнішніми очисними спорудами, можливості закачування у водонасосні горизонти при єдиному технічному устаткуванні; допомога у складанні схем водоспоживання та водовідведення).

Поряд з визначеними спеціалістами, слідчий, може використовувати допомогу спеціалістів у галузі технології окремого виду виробництва, мікробіології, хімії, атомної енергетики та інших галузей знань. Окремі автори вказують як спеціалістів й екстрасенсів [4], проте така позиція є доволі дискусійною [5].

Особливого значення набуває необхідність участі спеціаліста під час огляду місця події (надалі – ОМП), що обумовлюється швидкими ди-

наміченими змінами наслідків події під впливом природних (активне пересування повітряних мас, зміна атмосферних умов) або штучних чинників (наприклад, навмисні дії з метою усунення наслідків або їх приховування). Особисте сприйняття спеціалістом обстановки місця події, безпосередній огляд та оцінка ним суттєвих для дослідження обставин, не можуть у повній мірі бути компенсовані ознайомленням, навіть, з найдокладнішими матеріалами огляду. Невипадково деякі науковці висловлюють думку, що безпосереднє дослідження спеціалістом обстановки на місцях злочинних посягань на довілля, слід розглядати як невід'ємний етап використання спеціальних знань, що надалі сприятиме отриманню в більш короткі терміни обґрунтованого висновку експерта-еколога та мінімізації наслідків змін у довкіллі [6, с. 91]. Однак, практика свідчить, що є випадки коли ні слідчий, ні спеціалісти, не були належним чином підготовлені до цієї слідчої (розшукової) дії [7]. Непідготовленість можна пояснити низьким рівнем техніко-криміналістичних знань щодо методів виявлення, закріплення, вилучення слідів злочину, недосвідченістю учасників огляду, а також відсутністю чіткої взаємодії між слідчим, спеціалістом, представниками природоохоронних органів і їх спільної відповідальності за кінцевий результат.

Особливо важливою є роль спеціаліста під час проведення ОМП під водою (а в таких випадках це водолаз), оскільки тільки спеціаліст (водолаз) може дати висновок про рельєф дна водоймища, характер та наявність течій тощо, а тому його показання становлять основу при складанні схем, планів та ін.

Спеціаліст може бути залучений і до виїмки документів, що мають значення для встановлення фактичних даних злочинної події, а також у проведенні обшуку, використовуючи свої знання та навички, наприклад, для надання допомоги у виявленні джерел негативного антропогенного впливу (наприклад, ємкостей з екологічнонебезпечними речовинами). Під час виїмки та обшуку, спеціаліст бере участь у вирішенні питання про тимчасове вилучення певних об'єктів та їх подальші перспективи у кримінальному провадженні.

Широкого застосування набула й непроцесуальна форма використання спеціальних знань, суть якої полягає у довідково-пояснювальній діяльності спеціалістів, з метою надання допомоги слідчому під час планування слідчих (розшукових) дій, призначенні експертиз, орієнтуванні у слідчій ситуації та висуненні версій. Так, під час перевірки вже наявних версій та висунення нових щодо винності в порушенні екологічних правил проєктантів або будівельних компаній, необхідним є ознайомлення із значною кількістю технічної та іншої документації, а таку роботу, як свідчить практика, можна здійснити тільки за допомогою спеціаліста.

Як відомо, експертна діяльність регламентується великою кількістю нормативних документів, однак у жодному з них не урегульоване питання використання в експертній діяльності спеціалізованих пересувних лабораторій, немає переліку необхідного для такої лабораторії устаткування. Така

проблема стосується і сфери судових екологічних експертиз. Відсутність рухливих екологічних лабораторій стає причиною того, що сліди негативного антропогенного впливу вилучаються неякісно з порушенням методичних правил, їхнє дослідження проводиться несвочасно. Вилучені речові докази екологічного забруднення, можуть за час їхнього доправлення в стаціонарні лабораторії змінити свої властивості. Такі дослідження раціонально проводити в масштабі реального часу, формуючи тим самим підстави для визначення напрямків початку кримінального провадження. Для вирішення означеної проблеми, можна пропонувати реалізацію спеціальної програми з розробки та комплектації сучасних пересувних екологічних лабораторій [8, с.32]. Впровадження такої програми в практику, дало б лише позитивні результати.

На нашу думку, пересувна екологічна лабораторія має розміщуватися на базі автомобіля підвищеної прохідності, де б був салон-лабораторія та вантажний відсік. У салоні-лабораторії передбачити одне чи два посадкових місця і спеціальне уніфіковане устаткування, а саме: стіл (хімічно стійкий), крісло поворотне, рукомийник, системи освітлення, вентиляції й опалення салону, автономне електроживлення, комплект освітлювального устаткування для роботи на місці події, платформа на даху для фото- й відеозйомки, сейф металевий, шухляда для збереження об'єктів, валіза криміналістична універсальна, комплект для виготовлення цифрових фотографій, набір вимірювальних інструментів і приладів навігації і топографічної прив'язки, набір для документування (комп'ютер, принтер і т.д.), мікроскоп з набором фотонасадок, набір для зняття проб ґрунту, води й повітря, комплект пакувального матеріалу (у тому числі, для загиблих особин тваринного світу), комплект спецодягу і засобів індивідуального захисту, протипожежні засоби, тент для роботи на відкритому повітрі, комплект переправних засобів для роботи на водоймищі, комплект приналежностей для огороження місця події, інше устаткування.

Крім пересувних екологічних лабораторій, можна пропонувати й інші засоби підвищення ефективності роботи слідчого з розслідування злочинів проти довкілля. На тепер існує гостра потреба у кваліфікованих фахівцях цього напрямку. Певною мірою цю проблему можна частково вирішити шляхом використання систем штучного інтелекту — експертних та інформаційно-консультаційних систем. Такі спроби вже мали місце, наприклад, щодо розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, яка була створена в Харківському національному університеті внутрішніх справ у тісній співпраці з кафедрою криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України [9]. Призначенням цієї системи є підвищення ефективності праці слідчого, під час розслідування зазначених злочинів.

Таким чином, розроблення аналогічної програми, з урахуванням саме особливостей досудового розслідування злочинів проти довкілля, стане певним кроком у підвищенні ефективності кримінального провадження.

Висновок. Специфіка сфери вчинення злочинів проти довкілля, визнає час високу значимість спеціальних знань для ефективного розслідування цих злочинів, а також обумовлює широкий спектр необхідних навичок щодо їх застосування. Володіння інформацією щодо можливостей використання спеціальних знань, а також урахування викладених в статті пропозицій, сприятиме у прийнятті ефективних рішень слідчими, під час досудового розслідування злочинів проти довкілля.

Перелік посилань

1. *Латин А. В.* Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. Минск, 1989. Вып. 8. С. 30–41.
2. *Книженко С. О.* Участь спеціаліста при розслідуванні екологічних злочинів / С. О. Книженко // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14–15 берез. 2003 р.) / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. С. 96–98.
3. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : наук.-практ. комент. / відповід. ред. С. В. Ківалов. Харків, 2013. 1104 с.
4. *Блинов Б. Н.* Теоретические аспекты привлечения экстрасенсов к участию в раскрытии преступлений // Нетрадиционные методы в раскрытии преступлений. Москва, 1994. С. 139–142.
5. *Китаев Н. Н.* «Помощь» экстрасенса правоохранительным органам (неутешительные результаты одной проверки) // Следователь. 2006. № 5. С. 48–50.
6. *Рузметов С. А.* Современные проблемы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений // Вестник криминалистики. 2005. Вып. 3. С. 90–92.
7. *Тарасевич Л. А., Ковалев В. В.* Организационно-тактические особенности взаимодействия сотрудников экспертных подразделений МВД Украины со следователем при проведении следственных действий // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. 2005. № 2 (4). С. 101–106.
8. *Головань О. М.* Теоретические и практические основы использования специальных знаний при расследовании экологических преступлений при производстве работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2008. С. 32.
9. *Програму* розроблено в середовищі візуального програмування Delphi. У процесі розробки системи витримано логічну послідовність дій слідчого від виникнення питання про порушення кримінальної справи до провадження окремих слідчих дій. Основною метою інформаційно-консультаційної системи (ІКС) є надання кваліфікованої консультації на стадії порушення кримінальної справи та на початкових етапах попереднього розслідування; тобто на етапах, коли дуже важливо не помилитися у вирішенні питання про порушення кримінальної справи та необдумані, несвоєчасні, некваліфіковані дії можуть призвести до втрати первинної доказової інформації, на якій базується вся система доказів. На кожному етапі система дає консультацію максимально адаптовану під ту чи іншу слідчу ситуацію. Більш докладно див.: *Струков В. М.* Автоматизована система інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків / В. М. Струков, О. В. Одерій, В. В. Боднарчук // Право і безпека. 2002. № 3. С. 137–141.

**УЧАСТИЕ СПЕЦИАЛИСТА В ПРОВЕДЕНИИ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ
(РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ ПРИ ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ
ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

А. В. Одерий

В статье рассмотрены направления реализации специальных знаний в сфере экологии и акцентируется внимание на том, что перечень ситуаций, связанных с использованием специальных знаний во время досудебного расследования экологических преступлений, очень большой. Как следствие этого, а также в зависимости от вида экологического правонарушения, условий, обстановки, личности правонарушителя, предмета посягательства утверждается, что участие специалиста в предварительных исследованиях позволяет получить конкретную криминалистически значимую информацию. Рассматриваются проблемы подготовки материалов к экспертному исследованию. Для обоснованного выбора (определения вида и квалификации) и своевременного вызова специалистов для участия в отдельном следственном (розыском) действии предлагается, среди прочего, предоставить правоохранительным органам списки специалистов с указанием профиля их деятельности и квалификации, служебных и домашних адресов для оперативного привлечения последних к участию в следственных (розыскных) действиях. На основе анализа практики определены специалисты, которые наиболее часто привлекаются во время расследования рассматриваемых преступлений и раскрыта специфика их деятельности. Обосновывается необходимость создания передвижной экологической лаборатории, и даются предложения по ее оснащению. Для повышения эффективности работы следователя предлагается разработать специальные системы искусственного интеллекта – экспертные и информационно-консультационные системы.

**PARTICIPATING OF A SPECIALIST IN REALIZATION THE SEPARATE
INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AT PRE-TRIAL INVESTIGATION
OF ECOLOGICAL CRIMES**

A. Oderiy

The article deals with the directions of realization of special knowledge in the field of ecology and particular attention is accented that a list of the situations connected with the use of special knowledge during the pre-trial investigation of ecological crimes is very large. As a result of it and depending on the type of ecological offence, terms, situation, personality of offender, and article of encroachment it is stated that a specialist participation in preliminary researches allows getting specific criminally meaningful information. The problems of preparation of materials to the expert research are considered as well. Among other aspects it is suggested to give to the law enforcement authorities the lists of specialists with a profile pointing of their activity and qualification, office and domestic addresses for the operative bringing to participating in investigative (search) actions in order to make a reasonable choice (for determination of the kind and qualification) and timely call of specialists to participate in investigative (search) action. On the basis of the practice analysis are determined the specialists who are most often attracted during investigation of the examined crimes and is exposed the specific of their activity as well. It is grounded the necessity of the creation of a movable ecological laboratory, and are also given the offers how to equip it. To increase an investigator's work efficiency it is suggested to develop the special intelligence systems - expert and information and consulting models.